

WOJCIECH USAKIEWICZ

Ĉu esperantigante *Hamleton* Zamenhof uzis polajn tradukojn?

Abstrakt (Czy Zamenhof korzystał z polskich przekładów, tłumacząc *Hamleta* na esperanto?). W 1894 roku Ludwik Zamenhof przetłumaczył na język esperanto *Hamleta*. Czterdzieści lat później w czasopiśmie *Literatura Mondo* rozpoczęto dyskusję nad podstawą tego przekładu. Według hipotezy G. Waringhiena Zamenhof, tłumacząc, opierał się na dwóch różnych przekładach, w tym jednym słowiańskim.

Korzystając z porównania angielskiego i esperanckiego tekstu *Hamleta*, dokonanego przez D.B. Gregora, autor bada 82 wybrane miejsca w sześciu dziewiętnastowiecznych przekładach *Hamleta* na język polski (J. Komierowski, J. Paszkowski, K. Ostrowski, J. Kasprowicz, W. Matlakowski, L. Ulrich), aby sprawdzić, w jakim stopniu powtarzają się w nich wskazane przez Gregora esperanckie odstępstwa. Analiza ilościowa tego materiału raczej nie wskazuje, by Zamenhof systematycznie posługiwał się polskim przekładem podczas tłumaczenia. Najwięcej odstępstw od tekstu angielskiego analogicznych do esperanckich pojawiło się w przekładzie Kasprowicza (11 z 82; 13,4%). Autor zwraca jednak uwagę na niewielki rozmiar próby i trudności klasyfikacyjne, dlatego wyraża pogląd, że w analizie tekstu należałoby uwzględnić również didaskalia (w całości pominięte przez Gregora), a także kwestie związane ze spisem postaci, co zwiększyłoby miarodajność wyników.

Abstract (Did Zamenhof consult Polish translations while rendering *Hamlet* to Esperanto?). In 1894 Ludwik Zamenhof translated *Hamlet* into Esperanto. Forty years later the review „*Literatura Mondo*” launched a discussion on the basis of his translation. G. Waringhien proposed a hypothesis that Zamenhof had been using two different translations of *Hamlet*, including one in a Slavic language for his work.

The author of the paper investigates 82 places in six Polish *Hamlet*-translations from the 19th century (J. Komierowski, J. Paszkowski, K. Ostrowski, J. Kasprowicz, W. Matlakowski, L. Ulrich), using for this purpose a comparative work of D.B. Gregor on the English and Esperanto texts of *Hamlet*. His goal is to decide how often the Polish texts repeat idiosyncrasies of the Esperanto translation shown by Gregor. A quantitative analysis does not seem to suggest that Zamenhof was systematically using a Polish translation in his work. Most idiosyncrasies similar to these from *Hamlet* in Esperanto can be found in the version by Kasprowicz (11 out of 82, 13,4%). The author notes however that the sample for investigation was not very large and that some problems of classification occurred, therefore he states that also stage directions (omitted by Gregor) and problems connected with the *dramatis personae* should be included in the analysis to increase the reliability of the results.

La Zamenhofa traduko de Hamleto

Ludoviko Lazaro Zamenhof publikigis sian tradukon de *Hamleto* en 1894. La verko aperis poparte (Tonkin 2006: 9, noto 5), anoncata en „La Esperantisto”, kies legantoj dum kelka tempo povis mendi laŭvicajn presfoliojn. Nur post la kompletigo *Hamleto* aperis en la „Biblioteko de la lingvo internacia Esperanto” sub la numero 71 ĉe presisto W. Tümmel en Nurnbergo (Holzhaus 1978: 152). En la epoko de reformoj proponataj en la internacia lingvo ĝuste la Ŝekspira dramo fariĝis laŭ kelkaj – kiel atentigas Zamenhof mem – „unu el la plej ĉefaj kaŭzoj, kial la danĝeraj konfuzoj kaj disputoj de la pasinta jaro tiel pace finiĝis preskaŭ sen postesigno kaj revekis ĉie novan energion” (OV: 204).

Ekde tiam la libro havis plurajn reeldonojn kaj mi uzis por komparoj la okan, provizitan per enkonduko kaj notoj de Douglas B. Gregor. Temas pri „la teksto de la 5a eldono de 1909 liberigita de preseraroj kaj preskaŭ ĉiuj ŝanĝoj enkondukitaj de Beaufront en la 2an eldonon de 1902, pri kiuj oni ne scias, ĉu ili havis konsenton de Zamenhof aŭ ne” (HVIII: III). La enkonduko kaj notoj de Gregor referencigas la Zamenhofan tekston al la angla.

Lia granda komparlaboro helpegas konsideri la problemon, kiun pontlingvon uzis Zamenhof tradukante. Frue en la dudeka jarcento skribis tiuteme Hans Joachim Plehn kaj Gaston Waringhien (Plehn 1933, Waringhien 1933). Plehn resumis la tiaman scion pri la lingvokono de Zamenhof kaj ĉeokaze montris, ke en la Zamenhofa *Hamleto* ekzistas kelkaj lokoj akordaj kun germana traduko de August Wilhelm Schlegel, sed ne kun la originalo, kaj inverse – lokoj akordaj kun la originalo, sed ne kun la traduko de Schlegel. Li do formis hipotezon, ke Zamenhof tradukis laŭ Schlegel, tamen paralele konsultis la originalon. Waringhien disopiniis kun li kaj tezis, ke Zamenhof eble entute ne rigardis la originalon, sed uzis almenaŭ du diverslingvajn tradukojn, el kiuj unu estis probable slava – pola aŭ rusa. Waringhien informis ankaŭ, ke Zamenhof kutimis traduki tekston, komparante ĝiajn diverslingvajn tradukojn. Ĝuste tial mi ne tute komprenas, kial en la okazo de *Hamleto* Zamenhof ne rigardu en la anglan version. Waringhien-a argumento, ke en eta rusa urbo fine de la XIXa jarcento estis malfacile akiri la originalon ŝajnas ne tre konvinka. Poŝtkarto de Zamenhof al Wilhelm Trompeter, sendita en 1895 el Grodno al Germanio, atingis la celon post du (!) tagoj (Holzhaus 1998: 35, 256). La poŝto funkciis do bone, eĉ se ekzistis cenzuro por alsendataj eldonaĵoj. Cetere Zamenhof povis ja havigi al si la anglalingvan *Hamleton* pli frue, dum li ankoraŭ loĝis en Varsovio.

Tradukante Dickens-on en 1891 Zamenhof uzis kiel bazon la germanan tradukon kaj informis pri tio sur la kovrilo de la verko (libroforma eldono en 1910; Holzhaus 1973: 84). Krome antaŭ la ĉefteksto li publikigis mallongan enkondukon kun jena klarigo: „Ĉar la verko ne sole ne estas tradukita el la originalo, sed mi eĉ ne komparis ĝin kun la originalo, tial mi dum longa tempo ne deziris reeldoni ĝin” (Holzhaus 1973: 286). Se rigardi *Hamleton* tra la prismo de ĉi tiu frazo kaj pensi pri la ega disvastigiteco de la Ŝekspira dramo, oni rajtas konjekti, ke eĉ se Zamenhof ne tradukis el la angla, li

almenaŭ konsultis iun anglan eldonon. Rektan tradukon el la originalo li kutime menciis sur la librokovrilo. Jen la kazo de ekzemple *Ifigenio en Taurido*, *Rabistoj*, *Marta*, libroj de *Malnova Testamento*, *Revizoro* kaj *Georgo Dandin* (Holzhaus 1973: 245, 246, 248, 234-242; Holzhaus 1978: 199, 203). Tiaspeca informo mankas ĉe la fabeloj de Andersen (ekz. Holzhaus 1978: 244) kaj ĝuste ĉe *Hamleto*.

XIX-jarcentaj polaj libroformaj tradukoj

Hamleto venis al Pollando kiel teatra verko. Tio signifas, ke unue oni spektis ĝin sur scenejo kaj nur poste povis legi pole la dramon tekston. La unuan pollingvan prezentadon, en Leopolo la 9an de aprilo 1798 (Raszewski 1977: 90; Kurek 1999), organizis teatra entreprenisto Wojciech Bogusławski, poste nomita „patro de la pola nacia teatro”. Li bazis ĝin sur du diversaj teatraj scenaroj de germana reĝisoro kaj aktoro Friedrich Ludwig Schröder. Tiu ĉi adaptaĵo finiĝas per akordiĝo inter Laerto kaj Hamleto, kiu ekregas Danlandon, kaj la nombro de la rolantoj en ĝi estas grave reduktita kompare kun la tipa nuntempa enscenigo. La presita teksto aperis pli ol du jardekojn poste (*Dzieła dramatyczne...* 1821, vol. 4).

Pli frue, ĉar en 1805, oni eldonis libroforme adaptaĵon de Jan Nepomucen Kamiński, preparitan ankaŭ helpe de Schröder, sed laŭ alia versio de lia scenaro ol la du kiujn utiligis Bogusławski (Kurek 1998). Ambaŭ adaptaĵoj tiom diferencas disde la originalo strukture, ke mi ne konsideris ilin dum la analizo.

La unua libroforma *Hamleto* rekte tradukita el la angla en la polan aperis nur en 1857 en Varsovio dank’ al Józef Komierowski. Sekvis la tradukoj de Józef Paszkowski (Varsovio 1862, unue publikigita en revuo), Krystyn Ostrowski (Leopolo 1870) kaj Jan Kasproicz (Leopolo 1890). Efektive nur ĉi tiujn kvar librojn povis uzi Zamenhof, tamen por havi pli kompletan bildon mi konsideris ankaŭ du postajn tradukojn, samperiodajn kun la Esperanta: tiujn de Władysław Matlakowski (Krakovo 1894) kaj Leon Ulrich (Krakovo, Varsovio 1895)¹.

La statuson de klasikaĵo akiris la traduko de Józef Paszkowski, kiu malgraŭ tempo-paso ĉiam ankoraŭ estas legata kaj enscenigata. Ĝuste ĝi eniris la pollingvan verkaron de Ŝekspiro eldonitan fine de la 1870-aj jaroj en Varsovio sub la redakto de Józef Ignacy Kraszewski. Apartan karakteron havas la traduko de Ostrowski. „Ĝi estas specifa poligo de *Hamleto*, en kiu Polonio kaj liaj geinfanoj estas poloj ĉe la dana kortego” (*Dzieje teatru...* 1982: 80). Tamen ĝuste ĝin oni plej ofte uzis, enscenigante *Hamleton* en Varsovio dum la vivo de Zamenhof (Hahn 1958: 145 kaj la sekvaj)². Apartan atenton

¹ Aldonindas, ke en 1887 aperis libroforme fragmentoj de *Hamleto* en la traduko de Stanisław Koźmian. La fragmentojn kompletigis resuma prezento de la cetera parto (vidu la Bibliografion).

² Wiktor Hahn listigis ĉiujn XIX-jarcentajn teatrajn prezentaĵojn de *Hamleto* en Varsovio. Teorie Zamenhof havis ŝancon spekti tie la dramon, kvankam mi ne scias, ĉu li frekventis teatron.

meritas Matlakowski, kiu faris sian tradukon proze por laŭeble proksimiĝi al la originalo. Kelkcentpaĝa enkonduko, notoj kaj paralele lokita angla teksto peris al poloj la tiaman scion pri *Hamleto* kaŝitan en *Variorum*, kritika anglalingva eldono de la dramo fare de Horace Howard Furness, kiu kunigis en unu loko ĉiujn ĝisajn variaĵojn de la teksto kaj ĉiujn plej gravajn diskutojn pri formo de unuopaj vortoj kaj esprimoj.

La metodo

Gregor provizis la Zamenhofan tekston de *Hamleto* per 474 notoj al lokoj, kie la Esperanta kaj angla tekstoj diverĝas. Detala komparo de ili ĉiuj kun ses polaj tradukoj estus tre ampleksa tasko, mi do decidis komenci per specimeno por ekhavi imagon pri la kompar-problemoj. Mi elektis tri longgetajn eldiraĵojn de tri diversaj rolantoj, en kiuj troviĝis tridek du kompar-lokoj, ĉefe indikitaj de Gregor, kaj krome kvindek aliajn lokojn, kiujn Gregor prinitis pro surprizaj aliigoj de la angla teksto. Sume do temas pri 82 lokoj.

Analizante mi dividis solvojn de polaj tradukintoj je tri kategorioj: ŝekspireca (S), zamenhofeca (Z), propra al la tradukinto (P). Kelkfoje la esprimo ne havis polan respektivaĵon (xx). Ĉi-loke necesas substreki, ke la nombro de traduksolvoj propraj al iu tradukinto neniel difinas la estetikan nivelon de lia traduko. En ĉi tiu kategorio troviĝas same kreaj ideoj, kiuj permesis esprimi la aŭtoran penson per rimedoj specifaj por alia lingvo, kiel ankaŭ simplaj mistradukoj.

La eldiraĵoj elektitaj por la analizo estis: 1) monologo de Hamleto el la unua akto, sceno dua: *O that this too too solid flesh would melt...* (HVIII: I, 2, 149–184); 2) rakonto de Horacio pri la spirito el la unua akto, sceno dua: *Two nights together had these gentlemen...* (HVIII: I, 2, 149–184); 3) alvoko de Reĝo Klaŭdio el la kvina akto, sceno dua: *Set me the stoops of wine upon that table...* (HVIII: V, 2, 303–321).

Aldone mi analizis la liston de rolantoj. Mi tamen flankenlasis strukturajn problemojn pro enormaj dimensioj, kiujn devus havi ĉi-rilataj konsideroj. La anglan tekston de *Hamleto* mi plej ofte traktis kiel koheran tuton, kvankam ĉiam necesas memori, ke ne ekzistas unusola Ŝekspira prateksto de *Hamleto*. En la XIX-a jarcento la eldontradicio estis ankoraŭ malpli stabiliĝinta ol nun.

Jen du ekzemploj de analizoj koncerne unuopajn lokojn en la teksto.

La monologo de Hamleto en la dua sceno de la unua akto komenciĝas per vortoj *Ho, kial ne fandiĝas homa korpo...* Gregor (HVIII: 17) notas interalie mankon de Esperanta epiteto respektiva al la angla *too too solid*. La menciitajn de li variantojn *tro solida / tro makulita* klarigas noto en la pola kritika eldono (HBN: 23) – iuj anglaj eldonistoj supozis *solid* misskribo anstataŭ *sullied* (elparolo estas simila). Ankaŭ Furness (Var: 41/69)

Inter 1890, kiam li revenis Varsovion, kaj oktobro 1893, kiam li forveturis al Grodno, *Hamleto* estis ludita kvarfoje – trifoje en la pola (februaro kaj marto 1891) kaj unufoje fare de itala trupo (majo 1892). Prezentaĵoj okazis ankaŭ en pli fruaj jaroj, ekzemple tri fojojn somere en 1879.

notas la uzon de *sallied* kaj *sullied* en iuj malnovaj eldonversioj, sed li ne okupiĝas pri la signifo de ĉi-loka vorto. Polaj tradukistoj redonas la frazkomenccon jene:

- 1) *O, żebyć raz już to przywiędle czerwo, / Chciało się rozpaść...* (Komierowski),
- 2) *Bogdaj to trwałe, zbyt wytrwale ciało / Stopniało...* (Paszkowski),
- 3) *Bodaj to skrzepłe, to zawiędle ciało, / Jak mgła przed słońcem, w parę się rozwiało...* (Ostrowski),
- 4) *Bodajże / To nazbyt twarde rozpadło się ciało...* (Kasprowicz),
- 5) *O! Bodajby to ciało zbyt, zbyt wytrzymałe, stopniało...* (Matlakowski),
- 6) *Gdyby to nazbyt, nazbyt stałe ciało / Mogło się stopić...* (Ulrich).

Kvin polaj tradukintoj uzis diversajn „trosolidecajn” epitetojn rilate al *ciało*, do la pola *flesh*. Komierowski elektis eĉ liatempe malfacile kompreneblan esprimon *przywiędle czerwo* (La vorton *czerwo* li mem klarigis per „*trup ludzki*” [homkadavro] en notoj pri „vortoj forgesitaj en ĉiutaga uzo”). Kvin solvoj ricevis do la markon S pro la ekzistanta „trosolideca” epiteto, kaj tiu de Komierowski la markon P, ĉar ne temas pri kadavro. Nerespondebla demando restas, ĉu Zamenhof rezignis pri la uzo de epiteto pro metrikaj kaŭzoj, aŭ eble mankis epiteto en la ĉefteksto, kiun li havis antaŭ la okuloj.

Alia tekstero devenas el rakonto de Horacio kaj koncernas la spiriton: *Tri fojojn ĝi ripetas sian marŝon, / Antaŭ la teruritaj oficiroj, / Proksime tiel, ke per halebardo / Ĝin ili povus tuŝi...* Angle (Var: 51/79) ĝi sonas jene: *thrice he walk'd / By their oppress'd and fear-surprised eyes, / Within his truncheon's length*. Gregor (HVIII: 21) mencias ĉi-loke du diferencojn. Unu estas la ilo de latentaj tuŝo – halebardo kontraŭ marŝalbastono – la alia koncernas la tuŝonton, ĉar en la angla teksto la spirito tuŝus dum en la esperanta teksto li estus tuŝita. Jen la polaj tradukaj solvoj:

- 1) *I trzykroć kroczy przed ich osłupiałem / Przełękłem okiem, tak że ich nieledwie / Sięga buławą...* (Komierowski),
- 2) *Trzykroć przeciąga przed ich zdumiałemi / I struchlałemi oczyma, tak blisko, / Że ich nieledwie laską swą dotyka...* (Paszkowski),
- 3) *Coś jak król nieboszczyk (...) raz po raz trzykrotnie / Do truchlejącej straży się zbliżyło, / O długość jednej włóczni...* (Ostrowski),
- 4) *po trzykroć / Przed ich źrenicą stąpa osłupiała, / O długość drzewca, oddalona od nich...* (Kasprowicz)
- 5) *tak przeszła trzykroć / przed ich osłupiałemi i zgrozą zdjętymi oczyma, / nie dalej jak na długość buławy...* (Matlakowski),
- 6) *po trzykroć wymija / Ich oczy, trwogą i dziwem rozwarne, / Na długość berła...* (Ulrich).

Neniu tuŝo en polaj tekstoj okazus per halebardo, do la marko Z taŭgas nenie. *Laska, buława* kaj *berło* estas vortare pravigeblaj respektivaĵoj por *truncheon*. *Włócznia* (lanco) estas propra ideo de Ostrowski. *Drzewce* kreas problemon, ĉar temas pri longa, ligna tenilo de kelkaj armiloj (ekz. halebardo), sed se la tenilo de *truncheon* havas sufiĉan longon,

ĝi probable ankaŭ povus esti nomita tiuvorte. Ĝi tamen ne estas la *truncheon* mem. Mi do atribuis S al kvar tradukintoj kaj P al Ostrowski kaj Kasprovicz. Pli da problemoj kaŭzas la tuŝunto. Laŭ Gregor tuŝus la spirito, li tamen faris interpreton, ĉar en la teksto mem tio estas esprimita ne verbe, sed per la pronomo *his*. Polaj tradukintoj traktis ĉi tiun fragmenton dumaniere. Komierowski kaj Paszkowski unusignife indikis la spiriton, kiu „preskaŭ tuŝis”. La ceteraj uzis rilate al la spirito verbon de movo kaj respektivaĵon de la esprimo „je la longo de -o”. Tamen pollingve ĝenus pronomo en la loko de *his*, do neniu uzis ĝin. Tial spite la ripetitan ŝekspirecan strukturon sugesto de tuŝunto enestas nur en la elektita substantivo kaj pro necesa interpreto ne estas unusignifa. Mi opiniis, ke ambaŭ solvoj – verba indiko de la tuŝunto aŭ ekzisto de la strukturo „je la longo de -o” – sufiĉas por marki la tradukon per S, sed se mi konsiderus semantikon de la objekto -o, tiam mi dirus, ke Ŝekspirecan strukturon akompanas la plie zamenhofeca semantiko. Ĉe Ostrowski kaj Kasprovicz tuŝus kredeble la gardisto(j), ĉu do P estus pli ĝusta ol S?

La rolantaro

En ŝekspiraj kvartoj kaj foliantoj el la XVII-a jarcento, kiuj estas fontoj por la nuntempa(j) presita(j) versio(j) de *Hamleto*, rolantoj ne estis aparte listigitaj. Nur Nicholas Rowe en 1709 enmetis en sian eldonon la unuan liston (HRo: 2366; Var: 2/31). Ĝi enhavis dek ok individuajn rolantojn kaj kelkajn grupajn. Rowe starigis grupigan tradicion, kiu pli malpli daŭras ĝis nuntempo, kvankam ne ĉiam estas precize observata. Laŭvicajn grupojn konsistigas tie: (1) individuaj rolantoj vicigitaj laŭ graveco de rolo, (2) individuaj rolantinoj vicigitaj laŭ graveco de rolo, (3) fantaziaj rolantoj, inkluzive diaĵojn kaj spiritojn, (4) grupaj rolantoj.

Zamenhof ne observis la tradicion de Rowe. Lia listo de rolantoj diferencas ankaŭ disde tiu en la Furness-a eldono de *Hamleto*. Tio ŝajnas utila spuro, latente helpa por serĉi fontojn de la Zamenhofa *Hamleto*.

La plej interesa – kaj malofte renkontebla – ŝanĝo ĉe Zamenhof estas listigo de rolantinoj inter la rolantoj, akorde kun ilia familia aparteno. Gertrudo do aperas je la tria loko, tuj post Klaŭdio kaj Hamleto kaj Ofelio je la kvina loko, tuj post Polonio. Alia grava persono, kiu havas nekutiman pozicion, estas la norvega princo Fortinbras. Zamenhof metis lin al la dekoka loko. Ĉe Rowe kaj Furness Ofelio kaj Gertrudo troviĝas ĉe la fino kaj Fortinbras ĉe la komenco, eĉ se iliaj listoj diferencas kaj laŭ la longo, kaj laŭ la vicigo.

El la ses analizitaj polaj tradukoj neniuj ripetas la Zamenhofajn lokojn de rolantinoj. La listoj tie havas ankaŭ multajn kromajn malsamajn detalojn, inkluzive la nombron de individuaj flankrolantoj, kiuj ne aperas en la listigo de Rowe. Ĉe Zamenhof temas pri ses personoj: Pastro, Kapitano, Nobelo, Ambasadoro, Aktoroj (!) kaj Servanto. Ĉe Komierowski estas kvar tiaj rolantoj, ĉe Paszkowski tri, ĉe Ostrowski kvin, ĉe Kasprovicz tri, ĉe Matlakowski ankaŭ ses, sed aliaj ol ĉe Zamenhof, kaj ĉe Ulrich kvar. Liston

de rolantoj Zamenhof certe ne kopiis el iu ajn pola traduko, kio estas grava argumento kontraŭ uzo de pola teksto kiel ĉeffonto por la traduko.

Multaj diferencoj en anglalingvaj eldonoj kaj diversaj tradukoj koncernas vicigon de flankrolantoj, elekton de individuaj rolantoj el inter grupaj rolantoj, vicigon de grupaj rolantoj kaj ankaŭ lokon de la spirito. Gravas ankaŭ la rilato inter la listo kaj rolantoj efektive parolantaj en la teksto. Ekzemple, inter individuaj rolantoj ĉe Zamenhof aperas Pastro. Tamen kiam oni enrigardas la tekston (HVIII: 178–179), oni malkovras nekoherecon. Akorde kun la enscenigaj rimarkoj „Venas en procesio pastroj ktp (...)” (178), sekve ekparolas „Unua pastro” (malakorde kun la komenca listigo), sed daŭrigo de lia eldiro apartenas al „Pastro” (akorde kun la komenca listigo). Ne estas do klare, ĉu en la Zamenhofs teksto de *Hamleto* parolon havas unu pastro aŭ du diversaj pastroj. (Ĉe Furness parolas dufoje *First Priest* kaj ĉe Rowe parolas dufoje *Priest*, kiu cetere forestas en la listo).

Eĉ se polaj deknaŭjarcentaj tradukoj ne similas al la traduko de Zamenhof per siaj listoj de rolantoj, la plej okulfrapa eco de la Zamenhofs traduko, alte lokitaj Gertrudo kaj Ofelio, estas tamen spurebla en kelkaj malnovaj polaj kulturaĵoj.

La listo de individuaj rolantoj en la schrödereca adaptaĵo de Bogusławski konsistas el nur dek kvar personoj, sed Gertrudo troviĝas je la dua loko kaj Ofelio je la kvina. Simile sur la afiŝo de *Hamleto* adaptita de Jan Nepomucen Kamiński kaj enscenigita en 1812 en Leopolo Gertrudo aperas je la dua kaj Ofelio je la kvara loko (afiŝo 1812). Mi tamen ne scias, ĉu tio spegulas la ordon de la enlibra listo, ĉar bedaŭrinde mi ne vidis la libron³. Pli postaj afiŝoj ĝenerale sekvas la ĉefan modelon kun rolantinoj aparte, post la rolantoj, tamen la afiŝo de varsovia Teatro la Granda el la 8a de marto 1882 (juli-kalendare: la 24a de februaro) prezentas Gertrudon je la dua kaj Ofelion je la sepa loko (afiŝo 1882). La spektaklo estis preparita laŭ la traduko de Ostrowski el 1870, do ĉi-okaze oni ne spegulis la ordon el la libro. Eble la aliigon influis la apero de Helena Modrzejewska ensorĉiganta publikon en la rolo de Ofelio. Tion ŝajnas sugesti majuskligo de ŝia nomo.

³ *Hamlet królewicz duński. Traiedya w 5 aktach w Angielskim Języku przez wiekopomnego Shakespeara napisana z niemieckiego zaś Polskiem piórem przez Jana Nepomucena Kamińskiego przełożona.* W Minkowcach. Drukowano 1805. La ekzemplero troviĝas nek en varsoviaj bibliotekoj, nek en la reto.

Komparo de 82 lokoj en la teksto – rezultoj

Rezultojn de mia esploro pri polaj tradukoj prezentas la tabelo:

Akordeco inter la Zamenhofa kaj polaj tradukoj (esplorrezultoj)						
Akto I, sceno 2, 149-183 monologo de Hamleto: <i>Ho, kial ne fandiĝas homa korpo...</i>						
	Kom	Pasz	Ostr	Kasp	Matl	Ulr
	S – 14 P – 3	S – 13 P – 4	S – 10 P – 6 xx – 1	S – 15 P – 2	S – 16 xx – 1	S – 16 P – 1
Akto I, sceno 2, 228-258 rakonto de Horacio pri spirit-apero: <i>Du noktojn al Marcello kaj Bernardo...</i>						
	Kom	Pasz	Ostr	Kasp	Matl	Ulr
	S – 7 P – 2	S – 8 P – 1	S – 4 P – 5	S – 7 P – 2	S – 9	S – 7 P – 2
Akto V, sceno 2, 303-321 alvoko de Reĝo: <i>La botelojn / Da vino metu prete sur la tablon...</i>						
	Kom	Pasz	Ostr	Kasp	Matl	Ulr
	S – 5 Z – 1	S – 4 Z – 2	S – 1 P – 3,5 Z – 1,5	S – 4 P – 1 Z – 1	S – 6	S – 5 Z – 1
50 diversaj lokoj en la teksto menciitaj de D.B. Gregor						
	Kom	Pasz	Ostr	Kasp	Matl	Ulr
	S – 36 P – 7 Z – 7 (14%)	S – 40 P – 6 Z – 4 (8%)	S – 24 P – 18 Z – 6 (12%) xx – 2	S – 34 P – 5 Z – 10 (20%) xx – 1	S – 45 P – 2 Z – 3 (20%)	S – 38 P – 8,5 Z – 3,5 (7,5%)
Sume:						
	Kom	Pasz	Ostr	Kasp	Matl	Ulr
	S – 62 (75,61%) P – 12 Z – 8 (9,76%)	S – 65 (79,27%) P – 11 Z – 6 (7,32%) xx – 1	S – 39 (47,56%) P – 32,5 Z – 7,5 (9,15%) xx – 3	S – 60 (73,17%) P – 10 Z – 11 (13,41%) xx – 1	S – 76 (92,68%) P – 2 Z – 3 (3,66%) xx – 1	S – 66 (80,49%) P – 11,5 Z – 4,5 (5,49%)
S – ŝekspireca solvo, Z – zamenhofeca solvo, P – propra solvo de la tradukinto, xx – elemento forestas.						

1. Indico de ŝekspirecaj solvoj en la esplorataj lokoj de polaj tradukoj egalas al 70-81%. Eĉ pli alta ĝi estas ĉe Matlakowski (super 92%). Signife malpli ŝekspireca (sub 48%) estas nur la traduko de Ostrowski (ĝian kritikan pritakson vidu ĉe Tarnawski 1914: 103-108).
2. La zamenhofecaj indicoj estas tre malaltaj ĉe la tradukoj de Matlakowski, Ulrich kaj Paszkowski (3-7,5%). Iom pli da zamenhofecaj solvoj enhavas la tradukoj de Komierowski kaj Ostrowski (9-10%). Plej zamenhofeca estas la traduko de Kasprowicz (sume preskaŭ 13,5%).
3. La traduko de Ostrowski karakteriziĝas per alta indico de propraj solvoj (39,63%) kaj plej multaj ellasoj (3,66%).
4. En la analizita monologo de Hamleto (17 lokoj por komparo) kaj en la rakonto de Horacio (9 lokoj) polaj tradukintoj aplikis eĉ ne unu zamenhofecan solvon.
5. Principe mi ne konsideris la partan tradukon de *Hamleto* fare de Stanisław Koźmian. Mi tamen kalkulis, ke en tri tekstofragmentoj, kiujn mi analizis (sume 32 lokoj), li aplikis 28 solvojn ŝekspirecajn, 3 zamenhofecajn kaj 1 propran. Koźmian havus do tre altan ŝekspirecan indicon (87,5%) kaj mezaltan zamenhofecan (9,38%).

Konkludoj

1. Estas preskaŭ certe, ke Zamenhof ne uzis polan version de *Hamleto* kiel la ĉeffonton por sia traduko (cetera tion tezis nek Plehn, nek Waringhien). Se li tradukus el la pola, tio signifus, ke en almenaŭ 58 el la analizitaj 82 okazoj (iomete pli ol 70%) li konscie anstataŭis ŝekspirecan solvon per alia. Krome la Zamenhofa listo de la rolantoj ne akordas kun la esploritaj polaj tradukoj.
2. La supra kalkulo ne koncernas la tradukon de Ostrowski, signife malpli ŝekspirecan ol la ceteraj. Tiu ĉi traduko konsistigas tamen apartan kategorion, ĉar ĝi enhavas alian dividon je scenoj ol la Zamenhofa kaj krome plurajn specifajn malakordaĵojn kun la originalo, kiuj neniel ripetiĝas ĉe Zamenhof. La simileco de Ostrowski-traduko al la Zamenhofa *Hamleto* estas minimuma.
3. La plej altan kongruecon kun la Zamenhofa traduko montras tiu de Kasprowicz. La kongrueco estas pli alta ol ĉe la aliaj tradukoj, sed ĉiam ankoraŭ ne tre alta (13,41%). Laŭ mia opinio la plej probabla interpreto de la plialtigita indico koncernas komunajn fontojn. Kasprowicz tradukis en la polan ankaŭ el la germana kaj franca. Krome li havas la malplej altan ŝekspirecan indicon el la polaj tradukintoj, se ne kalkuli Ostrowski-n. Spegulas tion ankaŭ la kritika opinio el la komenco de la dudeka jarcento: „*Hamleto* [de Kasprowicz] estas malsukcesa pro multaj miskomprenitaj lokoj” (Tarnawski 1914: 189). Kvankam Kasprowicz certe tradukis *Hamleton* el la angla, povas esti, ke – uzante sian lingvokonon – li helpis sin per traduko alilingva, ĝuste tiu ĉi, kiun uzis ankaŭ Zamenhof.

4. Ne eblas ekskludi, ke Zamenhof tamen konsultis iu(j)n pola(j)n traduko(j)n, eĉ se tio ne postlasis evidentajn signojn kvantajn. Interesaj ekzemploj de unuopaj traduk-similaĵoj meritas apartan pritrakton.
5. La plej malaltan zamenhofecan indicon kaj samtempe la plej altan ŝekspirecan indicon havas la traduko de Matlakowski. Pro tio, ke ĝi estis proza traduko baziĝanta je *Variorum-eldono* de Furness, oni povas esti certa, ke Zamenhof ne uzis Furnesson.

Postkonklude

Prezentante la metodon, mi ankaŭ menciis klasifikajn problemojn, kiujn ĝi sekviĝas. Kelkfoje estas tre malfacile verdikti, ĉu en konkreta loko originalo kaj traduko samas. Ekzemple, eĉ uzo de semantike kontraŭsenca vorto ne nepre signifas diverĝon disde la originalo. En la kvara sceno de la tria akto *Hamleto* diras al la partrino: [La reĝo] *nomu vin kateto...* (HVIII: 128). Gregor notas, ke akorde kun la originalo devus esti *museto*. Semantike li sendube pravus, sed se analizi la situacion funkcie, ambaŭ vortoj taŭgas kaj probable la karesvorto elektita en unu lingvo povas ŝajni malĝusta en alia. Tial ne eblas unusignife juĝi la polajn solvojn, kie cetere apud tri musinjoj kaj du katinjoj aperas ankaŭ kolombinjo. Por elekti lokojn, kiuj donas relative unusignifajn rezultojn dum analizo, necesus antaŭe kribri la notojn de Gregor por trovi tiujn, kiuj estas prezentablaj kiel simpla opozicio. Dum la enkonduka esploro mi faris tion nur tre supraĵe.

Analizante la listojn de la rolantoj mi tamen rimarkis, ke probable pli rapida vojo al komparo de tradukoj gvidus laŭ enscenigaj rimarkoj, kiujn Gregor entute ne konsideris. Ja dum tradukado ne necesas ilin adapti metrike kaj krome estus strange, se tradukinto ŝovus la rimarkon en alian lokon ol ĝi estas en la font-teksto. Ekzemple la unua Zamenhofa priskribo de la agadloko, *teraso antaŭ la palaco*, enhavas la vorton pli respektivan al *palace* el la eldono de Rowe ol al *castle* el la eldono de Furness. Ĉiokaze polaj tradukistoj senescepte skribas ĉi tie pri *zamek (kastelo)*, kaj unusola escepto videblas poste, kiam Ulrich uzas la esprimon *sala w palacu (ĉambro en la palaco)* antaŭ la dua sceno de la tria akto.

Alia ekzemplo koncernas la spiriton. Kiam ĝi eniras en la kvara sceno de la unua akto, Zamenhof skribas *Aperas la spirito en armaĵo*. En kvin polaj tradukoj „armaĵo” ne estas menciita, ĉe Kasprowicz entute forestas tiu ĉi rimarko.

Gravas ankaŭ strukturaj trajtoj de la teksto, interalie kiu diras difinitajn vortojn. Ankaŭ tio kelkfoje varias en diversaj anglaj eldonoj kaj sekve ankaŭ en tradukoj. Ekzemple kiam en la komenca sceno aŭdiĝas la demando: *Ĉu la apero nun denove venis?*, la demandanto ĉe Zamenhof estas Horacio. Same estas en la angla ĉe Rowe kaj en la pola ĉe kvar tradukintoj. Tamen Furness en la angla kaj Matlakowski kaj Ulrich en la pola opinias, ke la demando apartenas al Marcello.

Eble estus do utile prepari testilon – konsistantan ekzemple el 100 eroj – inter kiuj troviĝus ne nur aliigitaj lokoj de la ĉefteksto, sed ankaŭ enscenigaj rimarkoj (komparo de ilia enhavo kaj enmetlokoj) kaj dirantoj de difinitaj vortoj (kiam ili diferencas en diversaj eldonoj). Tio permesus facile kontroli plurajn diverslingvajn tradukojn kaj eventuale ankaŭ diversajn anglalingvajn eldonojn kaj verdikti pri ilia simileco al la Zamenhofa *Hamleto*.

Dum mi ankoraŭ ne havas pretan testilon, mi volas prezenti ankoraŭ unu sufiĉe komplikan ekzemplon, kiu al polo ŝajnas atesti – ŝajne trompe – pri uzo de pola traduko. En la dua sceno de la dua akto *Hamleto* diras: ...*and sure, dear friends, my thanks are too dear a halfpenny* (Var: 156/185). Estas tie du problemoj. Unue, laŭ Gregor (HVIII: 69), Zamenhof ŝanĝis „malpli ol” al „pli ol”. Tiu ĉi kontraŭsencaĵo ne sugestas ion ajn polan kaj cetere neniu pola traduko ĝin enhavas. Ĝi estas speco de simpla opozicio, pri kiu mi menciis antaŭ momento. Due tamen gravas mencio pri *halfpenny* kiel nomo de malnova dana monero. Zamenhof tradukis ĝin per *groŝo*, kiu estas nomo de interalie pola monero. Post kontrolo evidentiĝas tamen, ke ĝi ne devenas el pola traduko, ĉar ĉiuj polaj tradukintoj skribas pri *szeląg* aŭ *pól szeląga*.⁴ Certe neniu el ili uzis la vorton *grosz*. Eble do la fonto de *groŝo* estas alilingva traduko, germana aŭ rusa, kie la vorto ankaŭ povas troviĝi? Aŭ eble temas pri frazeologiaĵo? Sed polaj kaj rusaj prigrōŝaj frazeologiaĵoj efikas same kiel *halfpenny* en la angla teksto, montras senvalorecon, ne inverse. Jen do enigmo, certe ne la sola pri *Hamleto*...

Bibliografio

Shakespeare: Hamlet

Dzieła dramatyczne Szekspira w skróceniu opowiedziane z przytoczeniem celniejszych ustępów przez Stanisława Koźmiana [Dramverkoj de Ŝekspiro rakontitaj en koncizigo kun cito de la plej indaj fragmentoj fare de Stanisław Koźmian] (1887). vol. 3, Tragedye. Poznań.

en la angla: *Hamlet, Prince of Denmark* (1709). En: *The Works of Mr. William Shakespear*, vol. 5 [eldonita de Nicholas Rowe]. London. <http://internetshakespeare.uvic.ca/Library/facsimile/overview/book/23:vol.5.html>

Hamlet (1905), vol. I, Thirteenth Edition. *A New Variorum Edition of Shakespeare* [eldonita de Horace Howard Furness]. Philadelphia. <https://archive.org/stream/aneuvariorumedi02furngoog#page/n8/mode/2up>

en Esperanto: *Hamleto*, trad. L. L. Zamenhof, oka eld. [kun antaŭparolo kaj notoj de Douglas B. Gregor]. Marmande 1964.

en la pola: *Hamlet* (1955). [trad.] Władysław Tarnawski, [prilab.] Stanisław Helsztyński, wydanie trzecie. Wrocław (Biblioteka Narodowa seria II nr 20) [la pola kritika eldono].

⁴ Grabowski en sia vortaro tradukas la vorton *szeląg* per „monero, speso” (Grabowski 1910: 417) kaj la formon *śilingo* (pole: *szyling*) li rezervas por la angla *shilling* (Grabowski 1910: 424). Tio cetere daŭras en la nuntempa pola lingvouzo, en kiu la unua estas malnova germana, dana (*Skilling*) aŭ pola monereto, kaj la dua: pli valora monero angla kaj la dudekjarcenta ĉefmonero de Aŭstrio.

- Hamlet* (1857). [trad.] Józef Komierowski. En: *Dramata Willjama Shakspear'a. Przekład z pierwotworu*, vol. 1. Warszawa. <https://polona.pl/item/17342625/4/>
- Hamlet, królewic duński. Dramat w 5 aktach Szekspira* (1862). [trad.] Józef Paszkowski. „Biblioteka Warszawska”, 1862, vol. I, III, IV. <https://polona.pl/item/65958188/2/>
- Hamlet, królewic duński. Dramat w pięciu aktach W. Szekspira* (1870). [trad.] Krystyn Ostrowski. Lwów. <https://polona.pl/item/17342632/4/>
- Hamlet, królewic duński. Tragedia w 5 aktach* (1890). [trad.] Jan Kasprowicz. Lwów. <https://polona.pl/item/17342630/4/>
- Hamlet, królewic duński.* (1894). [trad.] Władysław Matlakowski. Kraków. <https://polona.pl/item/17342631/6/>
- Hamlet* (1895) [trad.] Leon Ulrich. En: *Dziela dramatyczne Williama Shakespeare (Szekspira) w dwunastu tomach*, vol. 4. Kraków, Warszawa. <https://polona.pl/item/862804/4/>

Aliaj

- [teatra afiŝo el 20a de aprilo 1812, pollingva] En: www.e-teatr.pl/pl/programy/2013_12/57499/hamlet_teatr_wybrzeze_gdansk_1996.pdf, spektita la 20an de januaro 2018.
- [teatra afiŝo el la 8a de marto 1882, versioj pollingva kaj ruslingva] <https://polona.pl/item/afisz-inc-dziś-we-srode-dnia24-lutego-8-marca-1882-r-wystep-pani-heleny,MzQzNTU2OTY/>
- Dziela dramatyczne Wojciecha Bogusławskiego*, t. 4 (1821). Warszawa.
- Grabowski, Antoni 1910: *Słownik języka esperanto, część I polsko-esperancka (wydanie większe)*. Warszawa.
- Hahn, Wiktor 1958: *Shakespeare w Polsce: bibliografia*. Wrocław.
- Holzhaus, Adolf 1973: *Granda galerio Zamenhofa*. Helsinko.
- Holzhaus, Adolf 1978: *Granda galerio Zamenhofa 2*. Helsinko.
- Kurek, Krzysztof 1998: Jan Nepomucen Kamiński and His Romantic Hamlet; <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/10476>
- Kurek, Krzysztof 1999: *Wokół polskiej prapremiery „Hamleta”* [Ĉirkaŭ la pola premiero de „Hamleta”]; <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/10497>
- Plehn, Hans Joachim 1933: Iom pri la lingvoscioj de Zamenhof. *Literatura Mondo* 3: 81-83.
- Raszewski, Zbigniew 1977: *Krótką historią teatru polskiego* [Mallonga historio de la pola teatro], Warszawa.
- Tarnawski, Władysław 1914: *O polskich przekładach dramatów Szekspira* [Pri polaj tradukoj de Ŝekspiraj dramoj], Kraków. <https://polona.pl/item/o-polskich-przekladach-dramatow-szekspira,MTc3MTEzMDk/8/#info:metadata> spektita la 20an de julio 2018.
- Tonkin, Humphrey 2006: *Hamleto en Esperanto*. [Uhweb.hartford.edu/TONKIN/pdfs/HamletoEnEsperanto.pdf](http://uhweb.hartford.edu/TONKIN/pdfs/HamletoEnEsperanto.pdf)
- Waringhien, Gaston 1933: Pri la lingvaj scioj de Zamenhof. *Literatura Mondo* 3: 142.
- Zamenhof, L. L. 1929: *Originala verkaro*. Leipzig
- Retfontoj kontrolitaj en januaro 2018

Bibliografij mallongigoj en la teksto

- HVIII:** *Hamleto* en la Esperanta traduko de Ludoviko Zamenhof, kun notoj de Douglas B. Gregor, 1964.
- HBN:** *Hamleto* en la pola kritika eldono de Biblioteka Narodowa. 1955.
- HRo:** *Hamleto* en la angla eldono de Nicholas Rowe. 1709.
- OV:** Zamenhof L. L. *Originala verkaro*.
- Var:** *Hamleto* en la angla eldono de Horace H. Furness, 1905.